

TANIK İFADESİ VE ÇAPRAZ SORU PSİKOLOJİK BİR BAKIŞ

Eyewitness Testimony and Cross Examination a Psychological View

Alper KÜÇÜKAY¹

Geliş Tarihi: 17.05.2017

Kabul Tarihi: 29.05.2017

ÖZET

Tanık ifadesi, hukukumuzda önemli bir yere sahiptir. Tanığın ifadesi olayın açığa çıkması ve gerçeğe ulaşılması açısından önemlidir. Çapraz sorgu tanığın ifadesinin alınabilmesi için hukukçuların kullanabileceği bir yöntemdir. Bu noktaya psikolojik açıdan bakıldığında tanığa soru sorulmasında ne tür durumların yaşandığı ve sonuçta nelere yol açtığı incelenmiş bununla beraber çeşitli çapraz sorgu teknikleri üzerinde durulmuştur. Tanık ifadesinin alınmasında çeşitli yöntem ve teknikler olmakla birlikte soru sorma ve özellikle çapraz sorgulama bu makalenin konusu olarak ele alınmıştır. Çapraz sorgu tekniklerinin uygulanabilirliği ve sorgunun kişi üzerindeki etkileri de değerlendirilmiştir. Ağırlıklı olarak batı kaynaklı literatür araştırması yapılarak hukukçulara hem akademik hem de pratik temelde fayda oluşturması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanık İfadesi, Tanığa Soru Sorma, Sorgulama Teknikleri, Çapraz Sorgu, Psikolojik Etkiler

ABSTRACT

Eyewitness Testimony is an important topic in Turkish law. In order to reach the truth and reveal the factual details, the testimony of an eyewitness is of crucial importance. For this purpose, cross examination is a method usable for jurists to interrogate the eyewitness. From a psychological perspective, this technique is used to scrutinize what has been experienced by the eyewitness and what can come out of an eyewitness's testimony. Moreover, some cross examination techniques has been focused on. There are different methods and techniques for an eyewitness testimony. Similarly, interrogation and especially cross examination have been addressed in this article. We applicability of cross examination techniques and the effects of examination on a person have also been assessed. By delving basically into literature of western origin, this article aims to provide academic and practical for jurists.

Key Words: Eyewitness Testimony, Eyewitness Interrogation, Techniques of Examination, Cross Examination, Psychological Effects

GİRİŞ

Tanığa soru sorma hâkimin önünde gerçekleştirilen bir mahkeme işlemidir. Bu makalede tanığa soru sorma işi, hukukçunun bir rolü olarak ele alınmıştır. Çapraz sorguda savcı veya avukat sorgulayan, tanık ise soru sorulan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. CMK 201. maddesine göre tanığın yanı sıra sanık, bilirkişi ve duruşmadaki diğer kişilerin de sorgulanabileceği belirtilmiştir ancak konu gereği burada ağırlıklı olarak tanığa soru sorulması ve tanığın ifadesi sırasında uygulanan bir yöntem olarak çapraz sorgu inceleneyecektir. Yine aynı maddeye göre soru sormayı cumhuriyet savcılarının da yapabileceği ifade edilmiş olup bu makalede sorgulama süreçlerine ve psikolojik boyutlarına yer verilmiştir.

¹ Psikolog, ODTÜ Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı, alperk@metu.edu.tr

Tanık ifadesi ve çapraz sorgu için sorgulayanın çok iyi hazırlanması ve bu hazırlığın dosyayı, tarafları ve tanığı kontrolüne alabilecek düzeyde olacak şekilde önceden yapılması gerekmektedir. Çapraz sorgunun temelinde tanığı, belirlediğiniz amaç olan maddi gerçeği ortaya çıkarmaya uygun hale getirmek ve bunu da planlanan sorularla yapabilmek yatmaktadır. Soru sorma sorgulayanın yetkin olması gereken özelliklerden biridir. Böylelikle sorgulayan soru sorma şekliyle aktif varlığını ve ağırlığını soru sorulan tanığa hissettirme şansına sahip olacaktır. Bu şekilde hâkimin de dava konusu hakkındaki düşüncelerini ve algılarını etkileyerek karar verme sürecindeki rolünü ortaya koyacaktır.

Tanığa soru sorma, sert ve sıkıcı olmakla beraber olayı belirleyici nitelik taşımaktadır. Bu niteliği gereği hem güçlü hem de zayıf yönlere sahiptir. Amerikan hukukunda birçok dava; anlatım ve beyanlarıyla çok başarılı olmakla birlikte, doğrudan ve çapraz sorgulamayı yeterince beceremeyen yeterince avukatlar nedeniyle kaybedilmektedir.² Bu makaleyi yazmaktaki amaç tanık ifadesi ile ilgili bazı psikolojik detaylara inerek daha sağlıklı bir değerlendirme ve bilgilenmeyi sağlamak, çapraz sorgu yöntemlerini de psikolojik bir bakış açısıyla ele alıp sorgulayıcılara avantaj oluşturacak alt yapıyı tesis etmektir. Bu amaçla birçok yabancı makale ve yayınlar incelenerek bu iki konunun ortak noktalarına da değinilmiştir. Çapraz sorgunun avantajlı ve dezavantajlı yönlerinin etraflıca değerlendirilmesi açısından bir zemin hazırlanmaya çalışılmıştır.

Sorgulama teknikleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Çapraz sorgunun daha iyi anlaşılıp daha etkili bir şekilde kullanılabilmesi için çalışmamızda öncelikle doğrudan sorgu ele alınmış ve bu sorgu biçimi ile çapraz sorgu arasındaki farklılıkların anlaşılması amaçlanmıştır.

I. DOĞRUDAN SORGU

Tanıklar, özellikle suçun soruşturulması ve kanıtların ortaya konması açısından yargısal stratejinin önemli bir parçasıdır.³ Sorgunun ayırıcı özelliği ise yargı makamınca yapılmasıdır. İfade ve sorgu suçlanan kişilerin suça konu olan olayla ilgili beyanlarından oluşur. Konuyla alakalı olmayan bilgilerden oluşan açıklamalar, ifade veya sorgu niteliği taşımaz.⁴ Sorgulamayı yapan makamın amacı, olayın çözüme kavuşturulmasıdır.⁵ Tanık ifadesinin, olayın anlatılması ve çözümlenmesi için gerekli olduğu düşünülmektedir.

² Jack E. McGehee, "A Guide to Direct Examination and Cross-Examination", GPSolo, 2014, Vol. 31 No. 5, s.1

³ Lauren R. Shapiro, "Eyewitness Testimony for A Simulated Juvenile Crime by Male and Female Criminals with Consistent or Inconsistent Gender-role Characteristics", Journal of Applied Developmental Psychology, 2009, Volume 30, Issue 6, s. 649

⁴ Erdener Yurtcan, Ceza Yargılaması Hukuku, B. 5, Alfa Yayınları, İstanbul, 1994, s. 142

⁵ Cumhuriyet Şahin, Saniğin Kolluk Tarafından Sorgulanması, Yetkin Yayınları, Ankara, 1994, s.99

Doğrudan sorgulama çapraz sorguya benzetilmekle birlikte aslında farklı sorgulama aşamalarından birisi olduğu düşünülmektedir. Doğrudan sorgu, öyküsel bir anlatı yerine, merakları giderici ve dikkatli dinlemeye yol açan kısaltılmış ve hızlı bir sorgu türüdür. Doğrudan sorgu kısa, güçlü bir tarzda gerçekleşmektedir.⁶ Yönlendirici olmayan, eklentili sorular tanığa soru sormada kullanılabilir. Biktırıcı, sıkıcı “Sonrasında ne oldu?” sorusu yerine, tanıktan lehte cevap almaya yarayacak eklenti temelli sorular sorulması daha etkilidir.⁷

Doğrudan sorguda kaliteyi yakalamak sorgulamanın amacına ulaşmasını sağlayacaktır. Elde edilebilecek kanıtların analizinden sonraki en önemli karar, ispatın nasıl sağlanacağıdır? Tanık hikâyeyi anlatmaya başladığında soru sormanın beklenen en iyi şekli, mahkemede soruşturma sırasındaki kronolojiye uygun bir başlangıç ve bitiş düzeninin sürdürülmesidir.

Diğer yandan, tanığın dava konusunu destekleyici ifade vermesi veya olayın meydana geliş nedenlerinin, savcılık soruşturmasındaki mantıksal akışa göre sıralanması önem taşımaktadır. Tanığa soru sorarken soruları çeşitlendirip örnekler vermek, daha çok ilgi çekebilmektedir.⁸ Tanığın güvenilirliği de önem taşımaktadır. İlk başta, tanığa olayın geneline dair açıklamalar yaptırılıp, tanığın zihnindeki görsel imgelerin ifade edilmesi ve bunların notlandırılması sorguda iyi bir açılış sağlamaktadır.⁹ Aşağıdaki sorular açılış ve görsel imgelerin ifadesinin sağlanmasına yönelik sorulara örnek olarak verilebilir:

- Kazayı gerçekten gördünüz mü?
- Şimdi gördüğünüz her şeyden bahsedelim
- İlk gördüğünüz şey neydi?

Yargılamanın/duruşmanın amacı, hâkimin zihni ile vicdanını birbirine bağlayarak maddi gerçeklere ulaşmaktır. Genelde açık ve anlaşılır dil kullanmak bu bağlantıyı artırıcı etki yapmaktadır. Tutuk veya bunalıcı bir soruyla başlamak, daha en baştan iletişime ket vurabilir. Bu nedenle bazı durumlarda basit bir soruyla giriş yapmak daha iyi olabilmektedir. Çok resmi olmayan bir açılış sorguda ilerlemeyi daha rahat sağlayacaktır. Tanığa soru sorulması sırasında soru yağmuruna itiraz edilip duruşmanın akışının engellenmesi/bozulması, tanığın önemini/etkisini azaltan bir tehdit olarak karşımıza çıkabilmektedir. Sorgulamanın başlangıcında ilk kelimelerin özel bir dikkatle seçilmesiyle birlikte soruların itinayla oluşturulması, yönlendirici “itirazları” çoğu zaman önleyebilmektedir.¹⁰

⁶ McGehee, s. 2

⁷ Dawn Archer, “Cross-Examining Lawyers, Facework and the Adversarial Courtroom”, *Journal of Pragmatics*, 2011, 43, 3216–3230

⁸ McGehee, s. 2

⁹ McGehee, s. 2

¹⁰ Archer, s. 3220-3228

Göz teması kurmak sorgulamalarda kullanılan bir tekniktir. Tanık yemin ettirildikten sonra, iyi hazırlanmış sorgulayan kendi hazırladığı notlara bakma ihtiyacı hissetmemeli ve gözünü bir tanıktan ayırmamalıdır. Bu şekilde tanıkla göz teması kurulması daha etkin bir biçimde sağlanabilecektir. Çünkü tanığın yüz ifadelerini kaçırmak, görmemek büyük risk oluşturabilmektedir, öyle ki duruşma esnasında, bir yanıt ifadesi içeren mimik veya olayın açıklığa kavuşmasında önemli bir noktayı destekleyen bedensel tepkiler olabileceği gözden kaçırılmamasını gerekli kılmaktadır. Sorgulayanın tanığın verdiği ifadeye, tanığın yüzüne ve beden diline dikkat kesilmesi gerekmektedir. Mesela bir yüz ekşitme aslında bir cevap niteliğinde olabilir. Bazı reaksiyonlar, olayı açıklığa kavuşturmak için önemli noktalar olabilmektedir. Sorgulayanın tanıktaki bu reaksiyon ve ifadeleri kullanması olayın aydınlatılmasına yardımcı olabilmektedir. Sorgulayan bu şekilde ifadelerin ve beden dilinin tutarlılığını test etme imkânı yakalayabilecektir.

Tanığın dikkatinin bölünmemiş olması soru sorma açısından önem taşımaktadır. Sorgulayanın, kendiliğinden gelişen veya yönlendirerek oluşturduğu tanıktaki ve ifadesindeki değişimleri o anda görüp değerlendirme yeteneğine sahip olması avantaj sağlamaktadır. Sözel tonlamayı yani ses tonunu ayarlamak normal konuşmalarda da önem taşımaktadır. Mekanik bir ses tonu, tanık ve ifadesinin sıkıcı ve düşük bir dikkatte ilerlemesini sağlayacağı gibi diğer yandan yüksek bir ses tonu, tanığa yönelen dikkatin ve konuşmanın sürekliliği ile hâkimin merakını arttırabilir. Düzgün ve akıcı anlatımların kullanılması, ifadelerin hız ve ritminin ayarlanması ilgi uyandırırken, karar vericinin dikkatini de konu üzerinde devamını da sağlayabilir.¹¹

Üçlü konuşma alanı (A three-way conversation) sorgulamanın bir parçasıdır. Mükemmel bir doğrudan sorgulamada sesler, iki meraklı insanın ilgi çekici bir konu üzerine konuşmasındaki gibidir. Hâkim ise konuşmaya dinleyerek dâhil olan üçüncü bir kişi gibidir. Bir sorgulayanın yapacağı etkili sorgulama, açık ve net bir ses tonu ve bununla tutarlı bir ruh hali ile sağlanmaktadır. Bu da sorgulayanın yetkin, saygılı, gerçekçi, aklındaki ve kalbindekileri ortaya koyacak bir özgüvene sahip şekilde davranmasıyla oluşabilmektedir.¹²

Programlama – öncelik ve sonralık etkisi sorgulamada etkin olarak kullanılmaktadır. En çok hatırlanan bilgi ilk ve son sunulandır. Tanık ifadesinin ana hatları oluşturulurken bu durum dikkate alınarak planlama yapılmasında fayda vardır. Akıllı bir sorgulayıcı, tanığın dava içindeki pozisyonuna göre soru sormaya başlamalı ve sonra dava konusunu pekiştiren bir final oluşturacak şekilde tanığın ifade vermesine yönelik sorular dizayn etmelidir.¹³

¹¹ Wayne Chappelle, Kent Rosengren, "Maintaining Composure and Credibility as an Expert Witness During Cross-Examination", *Journal of Forensic Psychology Practice*, 2001, 1:3, 55-72, DOI: 10.1300/J158v01n03_03

¹² McGehee, s. 3-4

¹³ McGehee, s. 4

II. ÇAPRAZ SORU

Çapraz soru, tarafların soru sujesi konumundaki şahıslara soru sormasının son derece gelişmiş ve sistematik bir şekli olarak Anglo-Sakson hukuk sistemlerinde kullanılan gelişmiş bir muhakeme işlemidir.¹⁴ Çapraz soru, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinin 3. Fıkrasının (d) bendinde yer almaktadır. Bu maddeyle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne üye devletlere çapraz soru uygulama yükümlülüğü getirilmiştir.¹⁵ Hukukumuzda bilindiği üzere Ceza Muhakemesi Kanununun 201. maddesinde "Doğrudan Soru Yönelme" başlığı ile savcı ve avukata doğrudan soru sorma kapsamında çapraz soru yapma imkânı tanınmıştır. Doğrudan soru yönelme başlığında CMK madde 201 ile:

"Cumhuriyet savcısı, müdafî veya vekil sıfatıyla duruşmaya katılan avukat; sanığa, katılana, tanıklara, bilirkişilere ve duruşmaya çağrılmış diğer kişilere, duruşma disiplinine uygun olarak doğrudan soru yöneltebilirler. Sanık ve katılan da mahkeme başkanı veya hâkim aracılığı ile soru yöneltebilir. Yöneltilen soruya itiraz edildiğinde sorunun yöneltilmesinin gerekip gerekmediğine, mahkeme başkanı karar verir. Gerektiğinde ilgililer yeniden soru sorabilir. Heyet halinde görev yapan mahkemelerde, heyeti oluşturan hâkimler, birinci fıkrada belirtilen kişilere soru sorabilir" düzenlemesi yapılmıştır.¹⁶

Çapraz sorgunun amacı davanızı destekleyecek ifadenin elde edilmesidir.¹⁷ Ayrıca çapraz sorguda başarılı olmak esas olmakla beraber asıl hedef tanıktan istenilen beyanı alarak gerçeğe ulaşılmasının sağlanmasıdır. Gerçeğe ulaşmaya yönelik sorular önceden belirlenip hazırlanarak duruşma esnasında tanığa yöneltilmektedir.¹⁸ Bu şekilde yargılama sürecine sorgulayanın da aktif olarak katıldığı ve müdahil olduğu görülmektedir. Bu nedenle çapraz soru uygulamalarının savcı ve avukatlar açısından önemli bir yeri olduğunu vurgulayabiliriz.

Çapraz sorgunun amacı kontrollü, hedeflenen bir sonuç oluşturmaktır. Eğer sorgulama iyi yapılırsa saldırgan ya da atılgan bir tavır takınmış olan tanık kurguladığı ifadesini daha fazla ileri süremeyecektir. Eğer sorgulama yetersiz yapılırsa tanık sonucu tersine de çevirebilir. Çapraz sorguda karşılaşılan en zor

¹⁴ Naim Karakaya, Ceza Muhakemesi Hukukunda Avukatın Soru Sorma Yetkisi, Avukatlar İçin El Kitabı IV, s. 11-12

¹⁵ Çapraz Soru (Cross Examination) ve Portekiz, HSK, <http://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/dd7069fe-3e12-4280-92a8-bc323983d56e.pdf>

¹⁶ Ceza Muhakemesi Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5271.pdf>

¹⁷ David Debold, Gibson Dunn, "Çapraz Soru ve Tanığın Güvenirliği", TBB Etkili Soru ve Dava Tanıklarının Çapraz Sorgulanması Eğitim Notları, 2016

¹⁸ Joseph Rabianski, Neil G. Carn, "Cross Examination: How to Protect Yourself and The Appraisal Report", The Appraisal Journal, 1992, 60-4, s. 472-482

iki durum, sorularla manevra alanı/rahatlatıcı bir alan bırakmamak ve durulacak zamanı bilmemek olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerekenden fazla sayıda soru sorulduğunda tanık için manevra alanı kalması mümkün olabilmektedir ki bu istenen bir durum değildir. Cevapları yalnızca “evet” ya da “hayır” olabilecek kapalı uçlu soru sorma tekniği kullanılarak soruları seçerek sormak tanığın kaçış noktası ya da manevra alanını kullanması önlenmektedir. Cevapları “evet” olan soru dizisi tanığın durumu kendi lehine çevirmesini sağlayabilirken “hayır” cevaplı sorular tanığın bir çeşit zayıflık ya da yetersizlik içinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁹

Çapraz sorgulamaya örnek bir diyalog aşağıda verilmiştir:²⁰

Soru: Doktor değilsiniz

Cevap: Hayır

S: Hiç toksikoloji çalışmadınız

C: Hayır

S: Alkol ölçerleri destekleyici bilimsel teorileri bilmiyorsunuz

C: Hayır

S: Hatta Alkolölçerler nasıl çalışır bilmiyorsunuz

C: Hayır

S: Bundan dolayı, polis tarafından yolun kenarına çekildikten sonra Alkolölçerin nasıl 0.20 gösterdiği hakkında bir fikriniz yok

C: Hayır

Tam bir çapraz sorgulama yapabilmek için sorgulayanın, sorgulamayı sona erdireceği zamanı bilmesi gerekmektedir. “Ne zaman sorgulamayı bitireceğini” ayarlamak, sorgulayanın adeta takım çantasındaki önemli bir alet gibi²¹ değerlendirilebilir. Hâkim üzerinde sorgulayanın amaçladığı etkinin olduğu, yani tanığın istenilen konuma getirilerek vurgulanan noktanın anlaşıldığı vakit sorgulamanın bitirilmesi önem taşımaktadır. Bu optimum noktadan sonra soru sorulması ya da erken davranılıp sorgunun istenen durumdan önce bitirilmesi, sorgulamanın sorgulayanın istediği sonucu doğurmasına engel oluşturabilir. Bu nedenle sorgudan maksimum faydanın elde edilebilmesi için sorgunun tamamlandığı an hedeflenen etkinin de sağlanmış olması gereklidir. Bu durum çapraz sorgunun başarıya ulaşması açısından çok önemlidir.²²

¹⁹ McGehee, s. 4

²⁰ McGehee, s. 4

²¹ McGehee, s. 5

²² Rabianski, s. 481

A. Kaliteli Bir Çapraz Sorgu

Sorular çapraz sorgunun kalitesini belirlemede önem taşımaktadır. Sorgulama yapanın sorgulamayı planlanması ve amacına uygun üretilen soruları kullanması duruşma salonunda hâkimiyet sağlamasına yardımcı olmaktadır. Sorgulama sırasında iddiaların, savunmaların tekrarlanması ve doğrulanması da önem taşımaktadır. Bu bağlamda yapılması gereken ilk iş sorguya hazırlık aşamasında etkili soruların oluşturulmasıdır. Etkili sorular yönlendirici, kısa, basit ve kontrol sağlayıcı özellikleri haiz olmalıdır. Zira cevabı sadece evet ya da hayır olmayan açık uçlu sorular, sorgunun kontrolünün sorgulayandan çıkmasına neden olabilmektedir. Kontrolün kaybedilmesi çapraz sorgunun amacına ulaşmasına engel teşkil eder.²³

Aşağıda çapraz sorguda yer alması uygun olmayan bir soruya örnek verilmiştir:

Soru: Davacı işten kovuldu çünkü kendi kendini yaraladı değil mi?

Cevap: Davacı işten kovuldu çünkü işini yapmıyordu.

Görüldüğü üzere bu tarz bir soruyla kontrol sorgulayandan çıkabilmektedir.

Cevabı sadece evet ya da hayır olan sorular kontrolün sorgulayanda olmasına imkân vermektedir. Böylelikle sorgulamanın etkin şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Buna göre olması gereken bir sorgulama şu şekilde örneklenebilir:

S: Davacı 12 Şubat 2016 tarihinde yaralandı, doğru mu?

C: Evet.

S: Onun bu yaralanmasını siz 13 Şubat tarihinde öğrendiniz doğru mu?

C: Evet.

S: Ve onu 14 Şubat tarihinde işten kovdunuz, doğru mu?

C: Evet.

Özetlemek gerekirse doğru ve etkili bir sorgulama yapabilen sorgulayan, etkili bir çapraz sorgunun kalitesini belirleyen diğer önemli unsurdur. Hem zihinsel hem de vicdani açıdan etkileyici bir başlangıç yapmak ve bunu sürdürmek ile sorgulayanın tasvirine göre hâkim üzerinde net ve güvenilir bir etki bırakacak şekilde çapraz sorgulama yapmak önem taşımaktadır. Bu etkiyi oluşturabilmek için sorgulayanın sorgulama becerisine sahip olması ve bunu yerinde kullanabilmesi gerekmektedir.

²³ McGehee, s. 5

B. Sorgulayanın Sahip Olması Gereken Nitelikler

Sorgulama yapan hukukçunun bazı niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlardan başlıca olanları arkadaşça, kibar ve saygılı davranması, sorgulamada beklenen etkiyi oluşturabilmesi, sözünü geçirebilmesi yani sorgulamayı yönetebilmesi, gerçeğe ulaşmayı hedeflemesi, sorgulamayı istenilen sonuca ulaşınca tamamlayabilme bilincine sahip olması olarak sıralanabilir.²⁴

Etkili bir çapraz sorgulayıcı, sorgulama yaparken seçeceği sorularda tedbirli davranmalıdır. Sorgulayan sorgulama süresince özellikle alakasız detayları öne sürmemeli, cevabını bilmediği soruları kesinlikle sormamalı, tanığa sorusunun cevabından başka bir açıklama yapma şansı vermemeli ve neden sorusunu sormamalıdır.²⁵ Çünkü tedbirli davranan bir hukukçu böylelikle sorgulamada inisiyatifini elinde tutmayı başarabilecektir. Bu kriterlere dikkat eden sorgulayan çapraz sorgunun amacına ulaşmasını engelleyecek durumlardan uzak kalarak ulaşmak istediği gerçeğe ya da sonuca kolaylıkla varma imkânı bulabilecektir. Çapraz sorguda özellikle sanık aleyhine tanık ifadelerinin alınmasında soru sorma ile tanığın anlattığı olayın doğru olduğuna dair itimadın sarsılması ve tanığın anlattığı olayın “zayıf noktalarının” meydana çıkartılması gerekmektedir.²⁶ Böylelikle avukat veya savcı, tanık beyanı ile tanığın güvenilirliğinin sarsılması ya da kendi savunmasının desteklenmesi yoluyla hâkimin kanaatini etkilemeye çalışacaktır.

Sorgulama yapan hukukçunun soru sorarak tanık üzerinde otorite kurması, sorgulamanın kalitesini etkilemektedir. Tanığa soru sorulurken, ifadesinin alınmasına yönlendirici sorularla başlamak ve devamında ifadenin tanığın yanıtlarından tamamen emin olan sorgulayıcının vurgularıyla pekiştirdiği bir sorgulamayla bitirilmesi gerekmektedir. Zira böyle bir sorgulama ile tanık beyanının hâkim üzerindeki etkisinin artırılması amaçlanmaktadır.²⁷ Tanık üzerinde otorite kurabilmek için küçültücü sözler içeren soruların sorgulamada kullanılması da etkili olabilmektedir. Bu bağlamda olumsuz yargı içeren bir soru otoriteyi sorgulayanın elinde tutmasına yardımcı olabilmektedir. Böylelikle küçültücü, olumsuz nitelik içeren bir soru tekniği kullanılmasıyla tanık hakkında olumsuz bir izlenim yaratılarak tanık beyanının güvenilirliğinin zedelenmesi hedeflenebilir.²⁸

²⁴ McGehee, s. 6

²⁵ McGehee, s. 6

²⁶ Feridun Yenisey, Ayşe Nuhoğlu, Ceza Muhakemesi Hukuku Ders Kitabı, 2.Basıdan, TBB Çapraz Sorgu Notu

²⁷ McGehee, s. 6

²⁸ “A Checklist of Winning Cross-Examination Concepts and Techniques”, s. 1-17, <http://publicdefender.mt.gov/training/PracticeManual-Criminal/Ch9-CrossExam.pdf>

Çapraz sorgu esnasında “Yaptınız mı, yapar mısınız, orada mı?” gibi sorulardan kaçınılmasında fayda vardır. Çünkü merak uyandırıcı, tartışma oluşturabilecek, tekrarlatıcı ve rica ifadeleri içeren sorular çapraz sorgunun kalitesini ve etkililiğini düşürücü etki göstermektedir. Bu nedenle bunlar çapraz sorgunun temel amacı dışındaki soru ve ibareler olarak değerlendirilmektedir. Birleşik Devletler’de birçok savunma avukatı çapraz sorguyu bu yönde rutin olarak kullanma ihtiyacı hissetmektedir.²⁹ Çapraz sorgunun kalitesini belirleyen bir diğer etkende sorgulayanın sorularına sorgulama sırasında gelebilecek itirazları, sorgulamaya başlamadan önce değerlendirebilmesidir. Sorguya hazırlanan sorgulayanın “Çapraz sorgu esnasında şu itirazlarla karşılaşılması muhtemeldir” deyip itirazları önceden değerlendirmesi ve sorularını buna göre hazırlaması avantaj sağlayacaktır. Bu şekilde etkili bir çapraz sorgu yapmayı amaçlayan sorgulayıcının, ifade esnasında itirazları göğüsleyip verim sağlayacak ve sorgudaki hız ile idareyi kaybetmesini önleyecek soruları önceden belirleyip düzenlemesi gerekmektedir. Böyle bir hazırlıkla yapılan çapraz sorgu, tanık ifadesinin sonucunu kontrol altına alırken güvenilirliği ve tanık beyanının etkisinin temelini çürütme fırsatı sağlamaktadır. Özetle sorgulamayı kontrol altında tutabilmek için gelebilecek itirazları da dikkate almayı unutmamak tavsiye edilmektedir.³⁰

Sorgulamaya hazırlanan sorgulayanın karşılaşılabileceği itirazlar genellikle; iyi niyet taşımayan soru, tartışmaya açıklık, yanlış aktaran tanık, henüz kanıtlanmamış olayları gerçek farz etmek, sorudan vazgeçmek, sorduğu soruyu cevaplamak, uygunsuz/hatalı itham etmek, dürüstlüğü ötesine geçmek, söylentiye dayanmak olarak ifade edilebilir. Bu nedenle sorgulamanın kalitesi, sorgulayanın hem sorusunu hazırlaması hem de gelebilecek itirazların da değerlendirilip itirazlara hazırlıklı olması ile artırılabilir. Zira etkin bir sorgulama ile istenilen sonuca ulaşmak için açık nokta bırakmayacak şekilde hazırlanmak, sorgunun kalitesini de en üst düzeye çıkartılabilmesine katkı sağlayacaktır.³¹

C. İyi Bir Çapraz Sorgunun Özellikleri

İyi bir çapraz sorgu için soruları önceden planlayarak sorgulama öncesinde bir hazırlık yapılması gerekmektedir. Hazırlık evresinde sorular kapalı uçlu soru sorma tekniği ile bir başka deyişle evet veya hayır cevabı alınacak biçimde dizayn edilmelidir. Bu şekilde iyi bir hazırlık süreci ile karşı tarafın davayı yönlendirmesi ihtimalini ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.³²

²⁹ Nilay U. Vora, “Radical Cross-Examinations”, *Minority Trial Lawyer*, ABA Section of Litigation, 2015, Vol. 13, Issue 2, s. 1-4

³⁰ McGehee, s. 6-7

³¹ McGehee, s. 6-7

³² Rabianski, s. 481-482

Sorgulamanın iyi bir temele oturtulan sorgulama sistemiyle ilgili olarak sorgulayanın, tanığın gerçekleri görmemiş olması, hatırlama ve gözlem kabiliyetindeki eksiklikler, önyargılı olması ve şüpheli olduğuna dair açıkları ortaya koyarak sorgulama yapması etkili olmaktadır. Böylelikle sorgulamanın iyi yürütülmesi sağlanırsa; tanık sıkıştırıldığında, tanığın sessiz ve hareketsiz kalması lehe çevrilebilir; tanık aniden boşa düşürülebilir ve böylece ifadesinin güvenilirliği azaltılarak hâkim üzerinde etki oluşturulması sağlanabilmektedir. Bu şekilde adeta beklenmeyen bir etki yaratılarak davanın seyri özellikle avukat tarafından sorgulama yapıldığında avukatın tanığı istediği yöne yönlendirilmesi sağlanabilmektedir.^{33/34}

Sorgulama öncesinde hazırlık süresince, maddi olay kurgusunun ve çelişkilerinin belirlenmesinden sonra tanığa hangi soruların sorulabileceği genel olarak tespit edilmelidir. Bu aşamada sorgulama yapacak hukukçu tarafından hedeflenen, karşı tarafın olay kurgusunda mevcut delillerle çelişen ya da kendi içinde çelişkili olan noktaların ortaya konulmasıdır.³⁵ Çapraz sorguda sorulacak soruların sıralanması aşamasında, “ikinci en önemli zayıf noktayı” çürütmeye çalışmakla başlamak ve bunun sonrasında sıra gözetmeksizin, tespit edilen bütün zayıf noktalara vurgu yapılması ile en önemli zayıf noktayı en sona saklamak³⁶ iyi bir sorgu sistemiyle ilgili olarak tavsiye edilmektedir.

Debold ve Dunn (2016),³⁷ çapraz sorguda olan tanığın üzerinde kontrol sağlanması gerektiğini ifade etmiş ve bu kontrolün aşağıdaki konuları dikkate alarak mümkün olabileceğini işaret etmiştir:

- Tanık az önce ne söyledi?
- Tanık duruşma öncesi ne söyledi?
- Diğer tanıklar tutarlı şekilde ne söyledi?
- Şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlar neyi gösteriyor?
- Akla en uygun olan nedir?

³³ Fredrik H. Leinfelt, “Descriptive Eyewitness Testimony: The Influence of Emotionality, Racial Identification, Question Style, And Selective Perception”, *Criminal Justice Review*, 2004, Volume 29, Number 2, s. 317-340

³⁴ Lauren O’Neill Shermer, Karen C. Rose, Ashley Hoffman, “Perceptions and Credibility: Understanding the Nuances of Eyewitness Testimony”, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 2011, 27(2), s. 183–203

³⁵ Karakaya, s.72

³⁶ Feridun Yenisey, Ayşe Nuhoğlu, *Ceza Muhakemesi Hukuku Ders Kitabı*, 2.Basıdan, TBB Çapraz Sorgu Notu

³⁷ David Debold, Gibson Dunn, “Çapraz Sorgu ve Tanığın Güvenirliği”, TBB Etkili Sorgu ve Dava Tanıklarının Çapraz Sorgulanması Eğitim Notları, 2016

Doğrudan soru ve çapraz sorgu, hâkime tanığın güvenilirliği yoluyla delillerin de ortaya çıkarıldığı, gösterildiği ve dava hakkında inanılan gerçeklerin ifade edildiği yerdir. Çapraz sorgulama hazırlanmış, akışkan ve dinamik bir süreçtir. Doğrudan soru sorma esnasında tanıkla iletişim kabiliyeti ön plandayken, çapraz sorgu da ise tanığın itibarını sarsarken sorgunun en sonunda kendinize inanarak ve kendi tarzınızı kullanarak gerçeğin ortaya çıkarılması arzu edilmektedir.³⁸ Özellikle çapraz sorgulama yapan avukatların çapraz sorgudaki rolü, davada karşı tarafın tanıklık sürecinde itham edici olmak, beyanları itibarsızlaştırmak ve hükümsüz kılmaktır.³⁹

D. Çapraz Sorguda Soru Tarzının Sonuca Etkisi

Tanıkların çapraz sorgu sorularıyla olan mücadelesi sıklıkla beyanlarının değişimiyle sonuçlanır.⁴⁰ Çocuklar kadar yetişkinler de çapraz sorguyla birlikte tutarsız ifadeler beyan edebilmektedirler. Psikolog Jack ve Zajac'ın (2012) çalışmasında⁴¹, çapraz sorgulama esnasındaki soruların 10 yaşa kadar olan çocuklardaki ifadenin güvenilirlik oranlarını düşürdüğü görülmektedir. Çocukların çapraz sorgusundaki güvenilirliği konusundaki araştırma sonuçları bu bulguyu desteklemektedir. Ergenler üzerinde de benzer etkiler yaşandığı aynı çalışmada bahsedilmektedir. Yetişkinlere göre daha genç olan tanıklar, genel olarak daha çok yönlendirilebilir ve etki altında kalabilir durumda olsalar da tarafsız soru sorulma koşullarında, hatırlama ve ifadelerin tutarlılığında yaşa bağlı bir değişim gözlenmemektedir.⁴² Yaşa bakılmaksızın, aynı soruların basit bir şekilde sorulmasına göre, çapraz sorgu şeklinde sorulmasıyla sorguya alınan kişiler orijinal cevaplarını daha çok değiştirme eğilimindedirler. Çapraz sorgunun bu olumsuz etkiye yol açmasındaki sebep araştırmacı Psikologlara göre, özellikle yetişkinlerde verdikleri ilk beyanların yetersiz olduğu ve değiştirdikleri cevapların "daha iyi" verilmiş olduğunu düşünmeleri yönündedir. Bunun yanı sıra yetişkinlerin, olayla ilgili detayları destekleyici anılarını hatırlayabildiğinde cevaplarını daha az değiştirme eğiliminde oldukları da görülmektedir.⁴³ Yani yetişkinlerin verdikleri cevaplar üzerinde üst-bilişsel bir gözetleme-denetleme yapıyor olduklarını düşünebiliriz. Bu

³⁸ McGehee, s.10

³⁹ Thomas G.Gutheil, Michael Lamport Commons, Patrice Marie Miller, "Personal Question on Cross-Examination: A Pilot Study of Expert Witness Attitudes", Journal of the American Academy of Psychiatry and Law, 2001, 29:85-8

⁴⁰ Fiona Jack, Rachel Zajac, "The Effect of Age And Reminders on Witnesses Responses to Cross-Examination-Style Questioning", Journal of Applied Research in Memory and Cognition, 2014, 3, s. 1-6

⁴¹ Jack ve Zajac, s. 5-6

⁴² Karen Tustin, Harlene Hayne, "Defining Boundary: Age-Related Changes in Childhood Amnesia", Developmental Psychology, 2010, Vol 46(5), 1049-1061

⁴³ Jack ve Zajac, s. 5

denetlemeyle yetişkinler daha önce verdikleri yanlış ifade ya da cevapları ikinci sorgularında düzeltme şansı elde etmiş olmaktadırlar. Çapraz sorguyu bu anlamda değerlendirirsek sadece olumsuz değil burada olduğu gibi olumlu bir yanı olduğunu da kabul edebiliriz.

Çapraz sorguda doğru ifadeleri etkileyen ve değiştiren bir diğer unsur ise tanık tarafından elde edilen olaya ait bilgi miktarıdır. Olayın ardından kapsamlı bir bilgi verilen tanık daha güçlü ve sağlıklı bir hafıza kaydına sahip olabilmektedir.⁴⁴ Burada önemli olan ikinci unsur, olayın olduğu andan hemen sonrasında yapılan bilgilendirmenin daha etkili olduğudur. Olay ile sorgulama arasındaki zamanın açılması ile gelişen gecikmelerin negatif etki oluşturduğu bilinmektedir. Fradella (2006, s.10) bir kural olarak açıklamıştır ki, ne kadar çok zaman geçerse anıları akılda tutma, zihne geri çağırma o kadar zor olmaktadır.⁴⁵ Bu iki değişkenden başka bir diğer değişken özgüven sahibi olmadır (Zajac ve ark., 2009).⁴⁶ Çapraz sorgu esnasında karmaşık sözcük ve tümcelerin kullanımının da tanık ifadesinin doğruluğunda azalmalar meydana getirdiği belirtilmiştir.⁴⁷ Bilişsel ve bellekle ilgili değişkenler önem arz etmekle birlikte başka diğer faktörlerin de olabileceği göz önüne alınmalıdır. Mesela genç yetişkin bir sorgulayıcının kullanılması, sorgulayıcı kişinin niyetinin açık ve şeffaf olması, tanık yemini gibi değişkenlerin tanık beyanları üzerinde etkili olabileceği düşünülebilir. Pratik olarak ele aldığımızda çapraz sorguda üç tip değişkenin önemli olduğu görülmektedir:

1-Genç tanıkların çapraz sorgusu nasıl yürütülmeli?

2-Sorulabilecek soru tipleri

3-Çapraz sorgunun ne zaman yapıldığı?

Her ne kadar bu değişken tipleri üzerinde durulsa da çapraz sorguda doğruluk ve tutarlık konusunu daha iyi değerlendirebilmek için farklı değişkenler üzerinde daha çok çalışma yapılması gerektiği düşünülmektedir.

E. Çapraz Sorguda Riskler

Çapraz sorgu doğası gereği risk taşımaktadır. Çünkü çapraz sorguda

⁴⁴ Debra A. Poole, Lawrence T. White, "Effects of Question Repetition on The Eyewitness Testimony of Children And Adults", *Developmental Psychology*, 1991, Vol. 27, No. 6, 975-986

⁴⁵ Henry F. Fradella, "Why Judges Should Admit Expert Testimony on the Unreliability of Eyewitness Identifications", *Federal Courts Law Review*, 2006(3), 2-29.

⁴⁶ Rachel Zajac, Emma Jury, Sarah O'Neill, "The Role of Psychosocial Factors in Young Children's Responses to Crss-Examination Style Questioning", *Applied Cognitive Psychology*, 2009, 23: 918-935

⁴⁷ Louise Ellison, "Exploring The Influence of Courtroom Questioning and Pre-Trial Preparation On Adult Witness Accuracy", *University of Leeds Research Report*, s.1

oluşması muhtemel belirsizlikler sorgulayanın ulaşmak istediği amaç için faydalı olmayabileceği gibi zararlı da olabilir. Doğru ve etkin olarak yapılmayan bir çapraz sorgulama, çapraz sorgunun hiç yapılmamasından daha kötüdür. Zorlayıcı nedenlerin olmaması ve diğer yandan başarı sağlaması yönündeki kuşku varsa çapraz sorgu yapılması kararından vazgeçilmesi tavsiye edilebilmektedir.⁴⁸ Olasılıklara dayalı çapraz sorgu yapan bir avukat adeta bir kumar oynamaktadır ve kaybetmesi de an meselesidir.⁴⁹

Avukat bir sorgulayıcı olarak yönlendirici soruları sormaya başladığında tanık gerçekten tanıklığa başlamış olacaktır. Bu düşünceye göre avukat tüm iddiaları içeren şekilde yönlendirici sorular sorarak sorgulama yapar. Avukatın sorularını geri çevirip cevaplamak istemeyen ve direnme başarısızlığı gösteren tanık kendini şüpheli duruma düşürmüş olur. Tanık dikkate değer bir konuda şüphe uyandırdığında mahkeme önünde güvenilirliğini kaybeder.⁵⁰

Melilli (2014), çapraz sorgudaki tahmin edilebilen başarısızlık risklerine bağlılık ve avantaj sağlayacak bazı hazırlıklar önermiştir: İlk aşama riskten uzak temel soruların hazırlanması. Bu aşamada iki kriter önem taşımaktadır. Bu kriterlerden birincisi; dava tarafınızın lehine uygun şartlarda soruların olması ve ikincisi ise tarafın iddia konusunda hemfikir, iddialarla bağdaşan bir tanıklık yapması veya bu olmuyorsa iddiaların sorular yoluyla gerçek olduğuna karar vericinin mutlaka ikna edilmesidir. Bu aşamada önceden verilmiş ifadeler, yazılı beyanlar en yararlı kaynaklar olarak görülmektedir. Sorgulayan burada yönlendirici sorulara ihtiyaç duyacaktır. İddialarıyla örtülü oluşturduğu yönlendirici soruları içeren çapraz sorgu yoluyla sorgulayanın hâkimin kararını etkilemeyi amaçlaması gerekmektedir. Bunun için iddia içeren soru cümlelerine son ekler ilave ederek ya da ses tonlamaları yaparak başarı sağlanabilecektir. Anlaşılabilir ve gramatik olarak doğru soruların sorulmasının yanı sıra tanığın daha önce verdiği ifadeler kullanılarak bu ifadeleri kabul etmesi için zorlanabilir. Önceki ifadelerine karşı çıkması ve kendi ifadelerinin farklılığıyla tanığın itham edilmesi optimize bir sonuç sağlayabilmektedir. Ayrıca, polise verilen ifadeler, tanık ifadeleri, görüşmeler, doktora verilen ifadeler, aile bireyleri ve arkadaşlara verilen ifadeler tutarsızlıklara ulaşabilmeyi sağlayan kaynaklardır.⁵¹

Düzenli bir şekilde belirlenip formüle edilmiş sorular başarısızlık için öngörülebilir risk içermemektedir. Bu şekilde tanık cevap vermek için iki

⁴⁸ William C. Flanagan, Harry P. Carrol, "Massachusetts Practice Series", Trial Practice, 2013, 12-2-50

⁴⁹ Kenneth J. Melilli, "Risk Management in Cross Examination", American Journal of Trial Advocacy, 2015, Vol. 38, issue 2, s.317

⁵⁰ Melilli, s.318

⁵¹ TBB Doğrudan Sorgu ve Çapraz Sorgu Eğitim Notları, 2015

seçeneğe sahip olacaktır. Eğer sorgulayıcının iddiasına uygun cevabı verirse bu olumlu sonuç verecektir; diğer şekilde ise tanık iddiayı reddedecektir. Bu durumda sorgulayan en azından tanığın önceki ifadelerine de dayanarak itham etme ve şüphe uyandırmaya çalışabilir. Böylelikle çapraz sorgulama tekniklerinin kullanılması ile tanık durumu kabul etme pozisyonuna getirilebilecektir.⁵²

Yargılama öncesi ifadeler ve beyanlar yargılama sürecinde çok faydalı olacak, bunlara dikkat eden sorgulayanın çapraz sorguya önceden hazırlanması ve duruşmada avantajlı olmasını sağlayabilecektir. Önceki ifadelerin özellikle üzerinde durulmalı ve bu ifadeler üzerinde çalışılmalıdır.⁵³ Kimsenin, daha önce vermiş olduğu ifadeleri her şeyiyle hatırlaması veya tahmin etmesinin mümkün olmadığı gerçeği akıldan çıkarılmayarak sorgulama kurgulanmalıdır.

İdeal çapraz sorgu sadece mağlup edici olduğu zaman iyidir ve çapraz sorguyu daha iyi yönetmek için dört dörtlük altı tane soru sorup sonra bırakmak yeterlidir.⁵⁴ Görünen o ki çapraz sorgunun kısa olanı etkili ve makbul olmaktadır. Hünerli bir sorgulayan çapraz sorgu ile kapanış argümanı arasındaki iş bölümünü iyi değerlendirmiş bir hukukçudur.⁵⁵

F. Çapraz Sorgu ile İlgili Fayda Sağlayacak Bazı Metotlar

Tecrübeli sorgulayanların duruşma öncesinde, çapraz sorgu yapmalarına yönelik çok sıkı hazırlıklar yaptıkları bilinmektedir ve bazı metotları önceden bilmek fayda sağlayabilmektedir. Cotsirilos'a⁵⁶ göre çapraz sorgu sırasında, yapılması ya da yapılmaması gereken yöntemler aşağıda sıralanmıştır:

1. Çarpıcı darbeler ilk birkaç soruyla ifade edilirken bazı manalı soruları çapraz sorgunun kapanışına saklamalı.
2. Ortalama seviyedeki bir kişinin anlayabileceği basit sorular yöneltmeli.
3. Amaç dışı konuyu tekrarlamamalı ve tanığa yineletmemeli.
4. Süslü sözcükler kullanmamalı.
5. Her ne kadar öfkelenendirme, saldırganlık, zorlama, sertlik gerekse de her zaman kibar, centilmen olmalı.
6. Ölçüyü asla kaçırmamalı; iyi bir sorgulayıcı bazı durumlarda öfkeli görünse dahi gerçekte kesinlikle öyle olmamalı.

⁵² Melilli, s.322

⁵³ James T. O'Reilly, Theresa Nelson Ruck, "Ohio Personel Injury Practice", 2013 Reardon, 11.3, supra note 5, at 36

⁵⁴ Melilli, s.324

⁵⁵ Melilli, s.325

⁵⁶ George J.Cotsirilos, "Meeting The Prosecution's Case: Tactics and Strategies of Cross-Examination", The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, 1971, Vol.62, No:2, s. 143-144

7. Tanık kaçınan, düşmanca, aptalca, saygısızca hatta aldatıcı olabilir, ancak çapraz sorgu özellikle daha önceki sorgularda tespit edilmiş olan zayıf noktalara yönelik olmalı, daha fazlasına yönelik değil.
8. Tekrarlanan soru ve cevapların meydana getirdiği zayıf unsurların, farklılıkların zafer getirdiğini zannetmemeli, karar vericinin bu tarz durumlarda bundan etkilenmeyeceği unutulmamalı.
9. Eğer tanık davanın gidişatına zarar verici cevaplar verirse gecikmeden, hızlıca diğer sorulara geçmeli.
10. Konuşkan veya geveze tanıkları kontrol altında tutmalı. Bu kişiler aleyhte bir tanık olabilir, fırsat verilirse bazı zararlar ortaya çıkarabilir.
11. Her bir çapraz sorgulayıcı, gösterişli ve agresif ya da kibar ve sakin olsun esasen kendi tarzında olmalı. Ancak monotonluktan uzak davranmalı.
12. Cevabını bilmediğiniz sorular sorulmamalı, özellikle kritik sorularda.
13. Bir konuya dikkat çektikten sonra hemen diğerine geçmeli.
14. Tanığı bağırarak, gözdağı vererek, utandırarak rezil etmemeli.
15. Uygun dayanakları oluşturmadan önemli soruları riske atmamalı. Onaylayıcı, doğrulayıcı cevapları ortaya çıkaran bir soru silsilesiyle finale kadar ilerlemeli.
16. Büyük bir dikkatle tanığın güvenilirliği üzerine gidilmeli.

Yukarıda bahsedilen kurallar çapraz sorgu yapacak sorgulayana uygun bir şekilde hazırlanmış ve Cotsirilos ele aldığı makalesinde diğer başka birçok hukukçunun görüşlerini de dikkate alarak bu maddeleri sıralamıştır.⁵⁷ Umutsuz bir durumdayken ise dramatik sorularla durumu kurtarabilmek adına çapraz sorguda risk alınabilir ve bazı kurallar çiğnenebilir. Çapraz sorguda etkili olabilmek için yeterince hazırlanmış ve planlanmış olmak gereklidir. Bu da dava öncesi soruşturma ve keşif modlarını iyi değerlendirip kullanmayı gerektirir. İyi bir hazırlanma ile becerikli bir sorgulayan çapraz sorgusunu maksimum etki gösterecek şekilde strateji ve stille dizayn edecektir.⁵⁸

III. SORGULAMA STRATEJİLERİ

Literatürde yaygın olarak gösterilen genel soru tarzları yönlendirici, açık uçlu, kapalı, evet/hayır soruları, negatif, çift negatif, çoklu olarak sıralanabilir. Bu soru tiplerinin hepsi farklı şekillerde tanık beyanlarının doğruluğunu etkileyebilir.⁵⁹

⁵⁷ Cotsirilos, s. 142-152

⁵⁸ Cotsirilos, s. 144-152

⁵⁹ Rachel Wilcock, Ray Bull, Rebecca Milne, Witness Identification in Criminal Cases: Psychology and Practice, 2008, Oxford; New York: Oxford University Press, s. 63

Yönlendirici sorular “istenen” cevapları gösteren, ima edici tipte sorulardır. Örneğin, “Gömleği beyaz mıydı?” veya daha da yönlendirici olarak, “Gömleği beyazdı değil mi?”. Bu iki soruda da bahsedilen kişinin beyaz gömlek giydiğini işaret etmektedir. Sorgulayanın, verilmesini beklediği cevabın hatalı olması sebebiyle yanlış bir yönlendirme yapmış olması halinde yönlendirici sorular cevabın doğruluğu hakkında olumsuz etki sağlamış olur. Bu tarz sorgulama, olayın bellekteki temsili üzerinde bariz bir değişime yol açmasıyla ve sorgulayanın istediğine riayet etmesiyle tanığın cevapları üzerinde bozulma ve çarpıtmalara yol açabilir.⁶⁰

Benzer olarak, açık uçlu sorular (ör: saldırganı tanımlayınız/anlatınız), kapalı (ör: adamın gömleği ne renkti?) ve evet/hayır soruları (ör: adamın gömleği kırmızı mıydı?) tanık ifadesinin doğruluğu/netliği üzerinde çarpıcı derecede etkiler gösterebilir. En kesin cevap sağlama eğilimi gösteren soru tipi açık uçlu sorulardır. Kapalı soru sorma stratejisi ise bir yandan doğruluğu/kesinliği azaltırken diğer yandan tanığa detayları ekleme şansı verebilir. Genel olarak sorular ne kadar spesifik olursa yanıtlarda da doğruluk o denli azalabilmektedir; bu sebeple polis memurlarına sorgulama için açık formlar kullanmaları tavsiye edilmiştir.⁶¹

Soruların gösterebileceği etkileri anlayabilirsek nasıl soru sorabileceğimizi ve ihtiyacımıza göre hangi soru tiplerini seçeceğimizi ayarlayabiliriz. Açık uçlu soruları, tanığın hatırlayabileceği şeyleri sorgulayıcıya anlatması için tercih edebiliriz. Daha özel ve kapalı sorular için, sorgulayıcının tanığın hatırlamasını istediği durumlar olmalı. Kapalı sorularda tanık, sorgulayıcının taleplerine açık olup hafızasındaki boşlukları net olmayan ya da çarpık materyallerle doldurmaya meyilli hale gelebilir. Evet/hayır soruları ise kabullenme ve uyum nedeniyle hatalı neticeler doğurabilir. Kabullenme eğilimi, tanığın olay içeriğini dikkate almaksızın özellikle evet cevabını vermesidir.⁶² Tanığa negatif, çifte negatif veya çoklu sorular yöneltilmesi de bazı problemlere yol açabilir. Negatif yönlü ve çifte negatif sorular tanığın soruları anlamasında güçlük meydana getirdiği için sorunlara yol açabilir. Birçok araştırmada tanıklar, özellikle çocuk tanıklar sorunun tam anlaşamadığı durumlarda genellikle “bilmiyorum” cevabı vermektedirler. Hâlbuki tanıklara daha basitleştirilmiş sorular yöneltilse cevapların aslında bilindiği görülebilir. Çoklu sorular ise içinde birden çok kısım ve farklı cevaplar içermektedir. Bu tarz sorular tanıkların hem soruları anlama zayıflığına yol açması hem de iki soru dahi olsa tek cevap

⁶⁰ Gisli H. Gudjonsson, *The Psychology of Interrogations and Confessions: A Handbook*, 2008, Wiley Online Library, s. 384-385

⁶¹ Wilcock ve ark., s. 29-60

⁶² Gudjonsson, s. 412

vermesi nedeniyle problemlere yol açmaktadır.⁶³

İngiliz psikologların Londra Mahkemeleri'nde yaptıkları araştırmaların sonuçlarına göre, açık sorular nispeten seyrek, kapalı sorular daha sık, evet/hayır soruları ise tüm soru tipleri arasında en sık kullanılanlar olmuştur; yönlendirici soruların da sıkça kullanıldığı tespit edilirken çift negatif sorular gözlenmemiştir. Her ne kadar tanıkların zorlandığı bir soru tipi olsa da çoklu sorular da mahkemelerde sorulmaktadır.⁶⁴ Çapraz sorguda hangi soru tiplerinin ne sıklıkla kullanıldığına dair daha çok bilgi edinebilirsek konuyu daha detaylı gözden geçirme şansını elde edebiliriz. Çapraz sorguda yönlendirici ve evet/hayır sorularının daha etkili ve verimli olabileceği düşünülmektedir.

IV. ÇOCUKLAR İÇİN ÇAPRAZ SORU UYGULAMALARI

Çocuk tanıklarda çapraz sorgu yapmak stresli ve bazı durumlarda zorlayıcı olabilir. Çapraz sorgu sırasında avukatlar tanığın doğru ifade verip vermediğini test ederler, bu nedenle sıklıkla karmaşık, kafa karıştırıcı ve bazen de agresif soru stili kullanırlar.⁶⁵ Çapraz sorgu hukukçular tarafından, genellikle doğrunun ortaya çıkarılması için güvenilir bir vasıta olarak kullanılmaktayken çocuklar için bu geçerli olmayabilir.

Doğrudan sorgu kurallarından farklı olarak, hukukçular çocuklara çapraz sorgu uygularken imalı/telkin edici sorular yöneltmekte, duruşma dosyası ile ilgili sıklıkla karmaşık ve gramatik olarak da kafa karıştırıcı sorular sorabilmekteler.⁶⁶ Bu tip soruların çocuklar açısından kavranması, idrak edilmesi güç ve uygun cevap vermesi zor olmaktadır (Brennan, 1998). Bununla birlikte çapraz sorgu soruları yüzleştirmeye yol açıcı olup bazı çocuklar bu sorulara karşı yalan söylemekle suçlanmaya maruz kalmaktadırlar.⁶⁷ Otoriter tarzda sorular yöneltmek çocuğun duyarlılığı üzerinde olumsuz bir etki bırakabilmektedir.

Diğer bir durum çapraz sorgunun iddialardan ve olayın meydana gelmesinden aylar hatta yıllar sonra gerçekleştirilmesidir. Çocukların hatıraları

⁶³ Mark Brennan, Roslin E. Brennan, *Strange Language: Child Victims Under Cross-Examination*, 1998, Wagga Wagga

⁶⁴ Mark R. Keibell, Steven Deprez, Graham F. Wagstaff, "The Direct and Cross-Examination of Complainants and Defendants in Rape Trials: A Quantitative Analysis of Question Type", 2003, *Psychology, Crime & Law*, 9:1, 49-59

⁶⁵ Don Mathieson, "Cross on Evidence", 2012 Wellington, LexisNexis NZ Ltd.

⁶⁶ Saskia Righarts, Fiona Jack, Rachel Zajac, Harlene Hayne, "Young Children's Responses to Cross-Examination Style Questioning: The effects of Delay and Subsequent Questioning", *Psychology, Crime & Law*, 2015, 21:3, s.274-275

⁶⁷ Emma Davies, Emily Henderson, Fred W. Seymour, "In Reply to: The Interest of Justice? The Cross-Examination of Child Complainants of Sexual Abuse in Criminal Proceedings", *Psychiatry, Psychology and Law*, 1997, 4:2, s.217-229

zaman geçtikçe zayıflar ve bu zayıflama yetişkinlere oranla daha hızlı olur.⁶⁸ Bu nedenle zaman içindeki gecikmeler çapraz sorguda problemlere sebep olabilmektedir. Bu mühim durumu dikkate alarak çocuklarda çapraz sorguya yönelik pratik uygulamalar üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

Zajac ve Hayne (2003) yaptıkları çalışmada 5-6 yaşındaki çocukların doğru ifade vermesini ve çapraz sorgu ile ilişkisini araştırmışlardır. Çocuklarla çeşitli zaman aralıklarında çapraz ve doğrudan sorgu görüşmeleri yapmışlar ve bazı sonuçlara varmışlardır. Tekrar çapraz sorguya giren çocukların %85'i en az 1 cevabını değiştirmiştir. Hatta çocukların 3'te 1'i önceki cevaplarının tamamını değiştirmişlerdir. Üstelik çocukların ifadesi doğrudan sorguya göre çapraz sorguda oldukça düşük doğrulukta çıkmıştır. Benzer bulgular 9-10 yaşlarındaki çocuklardan da elde edilmiştir.⁶⁹

İfadelerdeki değişme ve bozulmaların, çapraz sorgu yapan kişiye olan riayet etme/uyma davranışı, yani genel anlamda çocuklardaki uyum mekanizmaları tarafından meydana getirildiği düşünülmektedir. Çapraz sorgu soruları yönlendirici, kafa karıştırıcı ve güvenilirliği zorlayıcı olmaktadır. Buna rağmen tekrarlayan görüşmeler çocuklarda önemli etki gösterebilmektedir. Bazı araştırmacılar çocuklarla yapılan üçüncü (final) görüşmede yüksek seviyede güvenilirlik oranlarına ulaşmışlardır.⁷⁰ Daha önce yapılmış birçok araştırma göstermektedir ki çapraz sorgu çocuk tanıklar üzerinde sıkıcı ve stres oluşturan bir etki göstermektedir⁷¹. Kay (2013), bu veriler ışığında 5-8 yaş arası çocukların ifadelerinden gerçeklere ulaşma açısından çapraz sorgunun en iyi teknik olmadığını ifade etmiştir.⁷² Bu bulgular çocuklarla yapılan çapraz sorgu ve görüşmeler açısından çok büyük önem arz etmektedir. Çocukların çapraz sorgusu ile ilgili yine de daha fazla çalışmanın yapılıp bulgularının uygulamaya yönelik olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

⁶⁸ Carolyn H. Jones, Margareth-Ellen Pipe, "How Quickly Do Children Forget Events? A Systematic Study of Children's Event Reports as a Function of Delay", *Applied Cognitive Psychology*, 2002, Volume 16, Issue 7, 755-768

⁶⁹ Rachel Zajac, Julien Gross, Harlene Hayne, "Asked and Answered: Questioning Children in The Courtroom", *Psychiatry, Psychology, and Law*, 2003, 10:1, 199-209

⁷⁰ David F. Bjorklund, Barbara R. Bjorklund, Rhonda Douglas Brown, William S. Cassel, "Children's Susceptibility to Repeated Questions: How Misinformation Changes Children's Answers and Their Minds", *Applied Developmental Science*, 1998, 2(2), 99-111

⁷¹ Christine Eastwood, Wendy Patton, "The Experiences of Child Complainants of Sexual Abuse in The Criminal Justice System", 2002, *Avustralya*, s. 1-156

⁷² Rhiannon Fogliati, Kay Bussey, "The effects of cross-examination on children's reports of neutral and transgressive events", *Legal and Criminological Psychology*, 2014, 19-2, s. 311-312

V. PSİKOLOJİK (RUHSAL) DURUMUN İFADE ÜZERİNDE ETKİSİ

Kişisel duygudurumun bellek üzerindeki etkisi tanıklık sürecinin üç aşamasında görülmektedir: olaya ilk şahitlik edilen dönem (kodlama dönemi), sonrasında potansiyel yanıltıcı bilgilerle karşılaşılacak dönem (olay sonrası dönem) ve son olarak bilginin hatırlanıp olayla ilgili muhakemenin yapıldığı dönem (yeniden hatırlama dönemi).⁷³ Yakın zamanda yapılan bazı çalışmalar, iyi bir ruh halinin bellekteki bilgi işleme sürecini kuvvetlendirdiğini, olumsuz ruh halinin bilgi özümsemeyi engelleyici etki gösterdiğini ifade etmektedir. Bellekteki bu süreçle birlikte sonrasında yapılan bilgilendirmeler ya da bilgilere maruz kalma hafıza üzerinde çeşitli etkiler meydana getirmektedir.

Sosyal algı ve değerlendirmeler, insanlar ve olaylarla ilgili bilgileri ayırt etmek, anımsamak ve yorumlamak üzerinde çok olumlu bir stratejik etki sağlamaktadır. Loftus'un (1979) çalışmaları olay sonrası dönemde yanlış bilgilere maruz kalmanın sonucunda insanların kolaylıkla yanılabildiğini ve neticede hatalı raporlar düzenlenebildiğini göstermiştir.⁷⁴ Olay sonrası dönemde (yanlış) yönlendirici sorular yoluyla yapılan (yanlış) bilgilendirme de aynı etkiyi gösterebilmektedir. Sorulan soruların ne kadar önemli olduğunu bir örnekle anlayabiliriz:

- Ana yolda seyahat ederken yol kenarındaki ahır geçtiğinde, beyaz spor araba ne kadar sürat yapıyordu?

Orijinal sahnede bir ahır bulunmadığı halde tanık bu soruyla bir ahır gördüğünü ifade edebilir.

Şöyle bir soru tarzı dahi beyanlar üzerinde etkilidir:

- "Bu" lambanın kırıldığını gördünüz mü?

veya

- Kırılan bir lamba gördünüz mü?

Bu inceliklerin, ayrıntıların farkında olarak, bilerek yapılan sorgulamalar lehte sonuçlar elde etmek açısından da önem taşımaktadır.

Burada kişi lambanın "o" olup olmadığını bilmese bile "o" olduğunu ifade ettiğinde bir tür "bellek hatası" meydana gelebilir. Sonuçta bu istenmeden de meydana gelmiş olabilir. Bellekteki orijinal izler üzerine sonradan yenileri eklenebilir. Ancak güçlü hafızalar, zayıf olanlara kıyasla yanlış yönlendirmelere

⁷³ Joseph P. Forgas, Simon M. Laham, Patrick T. Vargas, "Mood Effects On Eyewitness Memory: Affective Influences on Susceptibility to Misinformation", *Journal of Experimental Social Psychology*, 2005, 41, 574-588

⁷⁴ Elizabeth F. Loftus, "Eyewitness Testimony", 1996, Harvard University Press

karşı daha direnç göstermektedirler.⁷⁵ Daha yapıcı ve özümseyici düşünme, hatalı detaylar üzerinde fazlaca düşünmeden olduğu gibi kabul ederek belleğe aktarmaya eğilimini artırabilmektedir.⁷⁶

Tanığın duygudurumu konuyla alakalı olarak incelenmelidir. Çünkü duygudurum hafıza ve hatırlama üzerinde çok etkilidir. Diğer koşullar eşit olarak kabul edilirse duygudurum, duygu ile eşleşen/uyumlu bilgilerin kullanımı hatırlanmasını olumlu kolaylaştırıcı ve ortaya çıkarıcı bir etki gösterir.⁷⁷ Olumlu ruh halinin bilgi süreçleri açısından daha az çaba gerektirdiği ve daha sistematik stratejilerin kullanılmasına zemin hazırladığına yönelik sonuçlanmış birçok çalışma yapılmıştır.⁷⁸ Olumsuz ruh halinin ise aksine bilgi süreçleri üzerinde daha dikkatli ve ihtiyatlı olmasına yol açtığı düşünülmektedir. Her ne kadar olumlu duygulanımın bellek üzerinde olumlu etkiler gösterdiği düşünülse de çeşitli bilgi işleme teorilerinin oluşturduğu neticelere göre aslında olumsuz ruh hali ve duygudurumun daha üretken ve detaycı bir bilgi işleme sürecine yol açtığı görülmektedir. Bu teorileri tanıklık psikolojisiyle ilişkilendirdiğimizde, olumsuz ruh duygudurum içindeki tanıkların durumsal detaylara daha çok dikkat etmekte olan ve pozitif duyguduruma sahip kişilere göre yanıltıcı bilgilerden daha az etkilenen kişiler olduğu görülmektedir. Olumsuz duygudurum, olası yanıltıcı bilgilendirmeyi azaltırken tanığın belleği ile de birleşmesine yardımcı olarak tanığın doğruluğunu artırmaktadır.⁷⁹ Forgas ve ark.'nın (2005) tanık ifadeleri ile ilgili yaptıkları çalışmanın sonuçlarına göre: görgü tanıklarının yanıltıcı detaylara eğilimi olumlu duygudurumda artarken olumsuz duygudurumda azalmaktadır.⁸⁰ Bu çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, olumlu ve olumsuz duygudurumlar bilgi işleme süreçleri üzerinde asimetric bir etkiye sahiptir. Tanığın olayı yaşarken içinde bulunduğu duygudurum, bellek ve bilgi işleme süreçleri üzerinde önemli etkiler göstermekteyken diğer değişkenlerin sabit olduğu farz edilmiştir. Bununla birlikte kişisel başka değişkenlerin de tanık doğruluğu üzerinde etkisinin olabileceği de unutulmamalıdır.

Kişinin yaşamış olduğu olayla ilgili anılarını hatalı olarak beyana sunması önemli bir noktadır. Psikologlara göre kişiler, olaylar/anılar ile ilgili varsayımlarını işletip ya da hafıza kayıtlarındaki bazı belirsiz veya boş olan kısımları kendilerince tamamlayarak veya başkaları tarafından tamamlanarak

⁷⁵ Charles Brainerd, Valerie F. Reyna, "Fuzzy-Trace Theory and Lifespan Cognitive Development", *Developmental Review*, 2015, Volume 38, s. 89-121

⁷⁶ Klaus Fiedler, Judith Asbeck, Stefanie Nickel, "Mood and Constructive Memory Effects on Social Judgement", *Cognition and Emotion*, 1991, 5, 363-378

⁷⁷ Gordon H. Bower, Joseph P. Forgas, "Mood and Social Memory", *The Handbook of Affect and Social Cognition*, 2001, s. 95-120

⁷⁸ Forgas ve ark., s.575-576

⁷⁹ Forgas ve ark., s.576

⁸⁰ Forgas ve ark., s.585

ifade verebilirler. İnsanlar genellikle anı ve yorumları içerisindeki boşlukları, duydukları şeylere göre doldururlar.⁸¹ Hafıza ve anılardaki bu doldurma ve eklemeler genellikle farkında olmadan olabilmektedir; tanık açısından ise değerlendirdiğimizde bu durum ifadesinin doğruluğu ve netliği açısından daha çok önem kazanmaktadır. Birçok durumda kelimelerin dahi önemli olduğu, kelimelerin kişilerin zihninde oluşturduğu imajların/görüntülerin anlamını ve niteliğini değiştirebildiği çeşitli deney ve araştırmalarda tespit edilmiştir. Örneğin: Bir kazada araçların birbirine “çarpması” ya da “vurması” arasında bile, çok az da olsa önem arz edebilecek bir fark bulunmaktadır. Tanık ifadelerine de bu etkinin yansıtacağını düşünebiliriz. Bu nedenle de sorgulamaların ne kadar titiz ve detaylara yönelik hazırlanması gerektiğini söylememiz gerekmektedir. Çünkü genellikle farkında olmadan verilen hatalı ifadelerin ayıklanması ve gerçeğin ortaya konulması esas amaç olmalıdır. Bazen detaylar konu üzerinde gerçeğe ulaşmanın anahtarı olabilmektedir.⁸²

Yargılamanın en zor kısımlarından birisi ifade esnasında tanığın doğru ve eksiksiz beyan verip vermediğine karar vermektir. Bazı ceza yargılamalarında bu durum çok daha önem kazanabilir. Amerika’da davaların hemen hemen %90’ında suçun itirafıyla/kabullenilmesiyle karar verilmektedir.⁸³ Aşağıda tanık ifadesinin doğruluğunu değerlendirmemizi sağlayacak önemli etkenler sıralanmıştır:

1. Güdü. Tanığın yalan söylemesi için herhangi bir neden var mıdır? Örnek: 1.1.) Kocasını ile birlikte bir arkadaşının yakalanmış olduğu bir tecavüz iddiasındaki kurbanın durumunda. 1.2.) Hırsızlık veya kundaklama kurbanı bir kişinin büyük miktarda mülk sigortası hakkındaki yargılamada. 1.3.) Herhangi bir saldırının kurbanı olan bir kişinin parasal zararları konusunda davalı durumundayken.
2. Önyargı. Tanık davalıdan hoşlanmıyorsa veya tanık herhangi birisini korumak ya da tam tersine incitmek istiyorsa.
3. Hata. Tanık gerçekten hatalı olabilir mi? Bu konuda gözden geçirilmesinde fayda sağlayacak bazı genel konular bulunmaktadır: 3.1.) Delillerin, bulguların saptanması. 3.2.) Görme kabiliyeti; çok karanlık, çok uzak, engeller, kötü görüş açısı vb. 3.3.) Hafıza problemleri; bir

⁸¹ George Fisher, Barbara Tversky, “The Problem with Eyewitness Testimony”, Stanford Journal of Legal Studies, 1:1, s.26

⁸² Marc L. Resnick, “When Eyewitnesses Misremember: The Delicate Balance Between Forensic Investigation and Memory Evidence Assessment”, Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting, 2014, Volume: 58 issue: 1, s. 539-543

⁸³ Robert I. Richter, Senior Judge, District of Columbia Superior Court, “Examination and Cross-Examination of Trial Witnesses A Judicial Perspective”, [http://www.abgm.adalet.gov.tr/eng/pdf/makaleler%20\(EN\)/article%203.pdf](http://www.abgm.adalet.gov.tr/eng/pdf/makaleler%20(EN)/article%203.pdf)

suça ait tanığa kanuni yaptırımlar nedeniyle önceden verilen tutarsız, çelişkili açıklamalar ve bilgiler. 3.4.) Mental yetersizlik ve zayıflıklar. 3.5.) Yönlendirme; kolluk birimi veya başkasının bilinçli ya da bilinçsiz olarak tanığın zihnine bilgi yerleştirmesi

4. Karakter. Tanık yalancı/aldatıcı davranan bir geçmişe sahip birisi midir?

Tanığın güvenilirliğini değerlendirebilmek için en önemli noktalardan birisi de çok dikkatli dinleyip zihni yeni söylenecek şeylere açık tutmaktır. Çapraz sorgu ile ilgili bir diğer önemli husus ise avukatın müvekkiline, söyleyeceği ilk sözden kapanış argümanında kullanacağı son söze kadar yardımcı olmasıdır. Kafası karışık ya da meşgul bir tanık kendi tanıklık yaptığı tarafa ve avukatının zor anlar yaşamasına sebep olabilir. Diğer taraftan, karşı tarafın tanığı durumunda ise varsa önceki sorgulamaların zayıf noktalarına odaklanıp hâkim karşısında bunların tamamen açıklanması ve ortaya konmasına çalışılması gerekmektedir. Tanığın zayıf kaldığı noktalar neticesinde öyküsünün tutarsızlığı veya çelişkileri görülecek, tanığa yönelik şüphe ve güvensizlik için geçerli nedenlerin oluşmasını sağlayacaktır.⁸⁴ Doğrudan soru sorma esnasında, tanığın dikkatlice gözlenmesi ile olayın hakikati ve hukuki zemini arasındaki bağ üzerinde çalışılarak zayıf noktalar çıkarılması mümkün olabilmektedir. Yargılamadan evvel yapılması gereken bilinçli bir hazırlık süreci, çapraz sorgu esnasında hukukçunun sorularını bu zayıf noktalara yöneltmesini sağlaması için gerekmektedir.⁸⁵

VI. TRAVMATİK HAFIZA

Bazı adli olaylar kişide travmatik etkiler ve durumlar oluşturabilmektedir. Bu durumda bu travma mağdurlarının yaşadıkları olaylarla ilgili ifadeleri mahkeme ortamında çapraz sorgu yoluyla alınabilir. Ancak travmatik hafıza günlük hafızaya göre daha karmaşıktır. Bu durum hukuki konularda sorun oluşturabilir. Deneysel araştırmalar gösteriyor ki travmatik yaşantılar geçiren kişinin hafızası, şekillendirilebilir ve yönlendirici etkilere açıktır.⁸⁶ Travma mağduru bir kişinin hafızası sıklıkla şöyle tanımlanır: parçalara ayrılmış, karışmış ya da detayların kaybolduğu, olayların zamansal sıralamasının hatırlanmasının güç olduğu.⁸⁷

⁸⁴ Cotsirilos, s. 146-147

⁸⁵ Cotsirilos, s. 142-144

⁸⁶ Deryn Strange, Melanie K.T. Takarangi, "False Memories for Missing Aspects of Traumatic Events", *Acta Psychologica*, 2012, 141, 322-326

⁸⁷ Daisy A. Segovia, Deryn Strange, Melanie K.T. Takarangi, "Encoding Disorganized Memories for An Analogue Trauma Does Not Increase Memory Distortion or Analogue Symptoms of PTSD", *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 2016, 50, 127-134

Travmalara ait anılar kalıcıdır. Ancak telkin edici sorular, bazı ikna yöntemleri ve yanlış bilgilendirmeler hafızayı gerçek olaydan saptırabilir⁸⁸. Travmatik deneyimler sıklıkla ve yaygın olarak aile, arkadaş, doktor, polis ve avukatlarla konuşulur, bazen medyaya konu olur ve genellikle elverişsiz imge, düşünce ve anılarla birlikte istenmeyen şekilde sonuçlar doğurabilir. Çapraz sorguda dürüst bir tanığın güvenilirliği yükselirken dürüst olmayan bir tanığın güvenilirliği ise azalmaktadır. Çapraz sorguda hedeflenen karşı taraf tanığının güvenilirliğinin azaltılmasıdır. Bu nedenle bir nevi kırılğan hafızaya sahip olan travmatik mağdurlar çapraz sorgu esnasında dezavantajlı konuma düşürülebilmektedirler. Nitekim çocukların da ilk ifadeleri sorgulama tekrarıyla değişime uğramakta olduğundan bahsetmiştik. Çapraz sorgudaki bu sosyal baskı etkili olmaktadır.⁸⁹

Segovia ve arkadaşlarının (2015) yaptığı çalışmaya göre travmatik hafıza ve anılar aslında yönlendirici sorulara karşı savunmasız ve kırılğan durumdadır.⁹⁰ Bu çalışmada çapraz sorgunun travmatik anıların anlatımında oluşan hataları artırıcı etki gösterebildiği de belirtilmiştir. Ayrıca çapraz sorgunun hafıza üzerinde olumsuz etki gösterdiği, sorgulayıcı tarafından maruz kalınan sosyal baskı ve taleplerin gerçek anılar üzerinden sapmalara neden olduğu ifade edilmiştir.⁹¹

VII. TANIĞIN TELKİNE AÇIK OLMA DURUMU VE BİREYSEL FARKLILIKLAR

Sorgulama ve ifadeler üzerinde önemli etkisi olduğunu düşündüğümüz bir diğer konu ise bireysel farklılıklardır. Genel anlamda telkine açıklık şöyle düşünülebilir: hipnotik duyarlılık veya basit anlamda bir saflık. Tanık hafızası boyutunda değerlendirmek gerekirse, kişinin yanıltıcı bilgilere karşı hassasiyet ya da direnç seviyesi düşünülmelidir. Schooler ve Loftus (1993), ele aldıkları bu konuda iki genel tip üzerinde durmuşlardır: hatalı bilginin doğrudan (hemen) kabulü ve gecikmeli hatırlama hataları.⁹² Burada özellikle ikinci tipte hatalı bilginin kişinin belleğinde özümsemesi ifade edilmiştir. Yanıltıcı bilgilerin içeriğindeki kusurlu varsayımlarla birlikte kişinin bunlara uyararak yaptığı

⁸⁸ Hans F.M. Crombag, Willem A. Wagenaar, Peter J. Van Koppen, "Crashing Memories and The Problem of Source Monitoring", *Applied Cognitive Psychology*, 1996, 10, 95-104

⁸⁹ Tim Valentine, Katie Maras, "The Effect of Cross-Examination on The Accuracy of Adult Eyewitness Testimony", *Applied Cognitive Psychology*, 2011, Volume 25, Issue 4, s. 554-561

⁹⁰ Daisy A. Segovia, Deryn Strange, Melanie K.T. Takarangi, "Trauma Memories On Trial: Is Cross-Examination A Safeguard Against Distorted Analogue Traumatic Memories?", *Memory*, 2015, 29:1-12

⁹¹ Segovia ve ark., s. 9

⁹² Jonathan W. Schooler, Elizabeth F. Loftus, "Multiple Mechanisms Mediate Individual Differences in Eyewitness Accuracy and Suggestibility", *Mechanism of Everyday Cognition*, 1993, s. 177-203, Hillsdale, NJ: Erlbaum

tanıklık, hatalı bilginin doğrudan kabulü tipi açısından değerlendirilebilir, soruşturmalardaki telkine açıklık da bu bağlamda düşünülebilir. Gudjonsson'a göre (1986), bir sorgulama içeriğinde sunulan yanıltıcı sorular, davranışın yapılmış olduğunu zannetmeyi artırıcı bir etki gösterir ve sonuç olarak tasdik edici cevaplarla bir hata meydana gelir.⁹³ Bu şekilde, kabullenilmiş yanıt hatası bir kişinin telkine açıklığı açısından önemli bir değişken olarak görülebilmektedir.

Kabullenme aslında sosyal psikolojide de yer alan bir kişilik tarzı olarak araştırmalara konu olmuştur. Son yıllarda ise kişilik faktörü olmasından ziyade bilişsel bir tarz olarak görülmektedir. Bu açıdan kabullenme ile yönlendirme arasında bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Tanıklar, yaşadıkları olayların detayları hakkında soruları cevaplama baskısı altındayken ve hatırladıkları hakkında kararsız veya şüpheli olduklarında kabullenme eğilimine girerler.⁹⁴ Kişinin bilişsel yapısıyla birlikte, hafızasındaki netliği engelleyen faktörler ve sorgulama esnasında oluşan baskı neticede hatalı cevaplara yol açabilmektedir.

Yüksek derecede dissosiyatif⁹⁵ bireylerde de tanıklık esnasında bazı bellek problemlerinin yaşanması muhtemeldir. Dissosiasyon, başka tanımlara

⁹³ Gisli H. Gudjonsson, "The Relationship Between Interrogative Suggestibility and Acquiescence: Empirical Findings and Theoretical Implications", *Personality and Individual Differences*, 1986, Volume 7, Issue 2, 195-199

⁹⁴ Gisli H. Gudjonsson, Noel K. Clark, "A Theoretical Model of Interrogative Suggestibility", *Social Behavior*, 1986, 1, 83-104

⁹⁵ Dissosiyasyon (Çözülme) Bozuklukları: 1-Kimlik Çözülmesi Bozukluğu: A. İki ya da daha çok ayrı kişilik durumu ile belirli kimlik bölünmesi. Bu durum, kimi kültürlerde cin çarpması yaşantısı olarak tanımlanır. Kimlikte bu bölünme, kendilik duygusunda ve eylemlerini yönetebilirlik algısında sürekliliğin belirgin olarak bozulmasını kapsar ve duygulanım, davranış, bilinçlilik, bellek, algı, biliş ve/ya da duyuşal-devinsel işlevsellikte bunula ilişkili değişiklikler bulunur. Bu belirti ve bulgular, başkalarının gözlenebilir ya da kişi bunları bildirir. B. Sıradan bir unutkanlıkla açıklanamayacak bir biçimde, günlük olayları, önemli kişisel bilgileri ve/ya da örseleyici olayları anımsarken boşluklar olması. ... 2-Unutkanlık Çözülmesi (Dissosiyatif Amnezi): A. Sıradan bir unutkanlıkla açıklanamayacak bir biçimde, genellikle örseleyici ya da gerginliği tetikleyici nitelikte, özyaşam öyküsüyle ilgili bilgileri anımsayamama. ... 3-Kendine Yabancılaşma (Depersonalizasyon) / Gerçekdışılık (Derealizasyon) Çözülmesi: A. Sürekli ya da yineleyici, kendine yabancılaşma, gerçekdışılık yaşantıları ya da her ikisinin birlikte olduğu yaşantıların varlığı: 1. Kendine yabancılaşma (depersonalizasyon): Kişinin düşünceleri, duyguları, duyguları, vücudu ya da eylemleriyle ilgili olarak gerçekdışılık, kendinden kopma ya da dışarıdan bir gözlemciymiş gibi olduğu yaşantıları (ör. Algısal değişiklikler, zaman algısında çarpıklık, kendiliğin gerçekdışılığı ya da yokluğu, duyuşal ve/ya da bedensel uyuşma). 2. Gerçekdışılık (derealizasyon): Çevredekilerle ilgili olarak gerçekdışılık ya da kopukluk yaşantıları (ör. İnsanlar ya da nesnelere gerçekdışı, düşsel, sisli, cansız ya da görsel açıdan çarpık olarak yaşantılanır). B. Bu kendine yabancılaşma ya da gerçekdışılık yaşantıları sırasında gerçeği değerlendirme bozulmamıştır. ... Kaynak: Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, DSM-5, Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabından çeviren: Prof. Dr. Ertuğrul Köroğlu, Hekimler Yayın Birliği, 2013, Ankara

sahip olsa da konuyla alakalı olarak, hatalı anılar geliştirmeye ilgili olduğu söylenebilir. Bernstein ve Putnam (1986) düşünce, duygu ve deneyimlerin bellek ve bilinç akışına olan katılmasındaki eksiklik olarak tanımlarken⁹⁶ dissosiasyon için bir tanım da şöyle yapılabilir: Bütünleşik olan kimlik, çevresel algılar ve bellek fonksiyonlarının parçalanması veya bozulması (American Psychiatric Association, 1994, s.477).⁹⁷ Dissosiatif bozukluklar genel bağlamda her ne kadar patolojik olarak değerlendirilse de bu makalede tanık beyanları açısından ele alınmaya çalışılmıştır. Putnam'a göre (1997), dissosiatif bireyler hafızalarına pek güvenmezler ve bu güven eksikliği onları yanıltıcı bilgilerin yönlendirici etkilerine karşı daha savunmasız ve kırılabilir yapar. Bellekteki bu patolojik nitelikteki kesintilerle bu kişiler, otobiyografik belleklerdeki boşlukları makul yönlendirmelerle doldurmaya açık haldedirler.⁹⁸ Ayrıca bellek ya da anılardaki belirsiz noktalar, detaylar kişinin beyan esnasında vereceği cevabı değiştirmesine de yol açabilir.⁹⁹ Kişinin psikolojik durumu ile birlikte yöneltilen sorular önem arz etmektedir. Yönlendirici, yanlış bilgi içeren sorular özellikle bellek problemi yaşayan kişiler ve kabullenici, tasdik edici eğilimlere sahip olan kişiler tarafından dikkatle ve titizlikle değerlendirilmelidir. Çeşitli kişilik özellikleri ile hafıza, dikkat ve cevaplama stilleri üzerine daha net veriler elde edebilmek için doğal olarak daha çok bilimsel ve deneysel araştırmaların yapılması ve irdelenmesi gerekmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Her ne kadar yakın zamanda güvenlik kameraları ve cep telefonlarının artmasıyla beraber teknolojik birçok yenilikler meydana geldiyse de özellikle ceza hukuku süreçlerinde temel seviyede bir başarı elde etmenin yolu etkili tanık sorgulamadan geçmektedir. Kuşkusuz hukukçuların bu alandaki bilimsel çalışmaları ve alandaki uygulamaları bulunsun da psikolojinin, bilimsel yaklaşımı ve katkılarıyla konu daha detaylı incelenip etraflıca değerlendirilme fırsatı elde edilebilir. Tanık ifadesi hassas ve önemli bir konudur çünkü yargılamada hak ve adaletin sağlanmasında dikkate alınan bir unsurdur. Bu konuda hukuk ve psikolojinin eşgüdümlü çalışması sonuca mutlaka pozitif yansıyacaktır. İlerleyen zamanlarda bu konuda daha çok araştırma ve çalışmanın yapılmasının gerekliliği de açıktır.

⁹⁶ Eve M. Bernstein, Frank W. Putnam, "Development, Reliability, and Validity of A Dissociation Scale", The Journal of Nervous and Mental Disease, 1986, Volume 174, Issue 12, 727-735

⁹⁷ American Psychiatric Association, Diagnostic Statistical Manual of Mental Disorders, 1994, Washington DC

⁹⁸ Frank W. Putnam, "Dissociation in Children and Adolescents", 1997, NY: Guilford Press

⁹⁹ Mitchell L. Eisen, Danielle Y. Morgan, Laura Mickes, "Individual Differences in Eyewitness Memory and Suggestibility: Examining Relations Between Acquiescence, Dissociation and Resistance to Misleading Information", Personality and Individual Differences, 2002, 33, 553-571

Çapraz sorgunun bir soru sorma tekniği olarak kullanılmasında en önemli husus suç ve suçlunun tespiti, suçlunun serbest kalmaması, masumun suçlu bulunmaması; maddi anlamda gerçeğe ulaşılarak hak ve adaletin sağlanmasıdır. Suçlu ile masumun ancak hukuk yoluyla ayrılabileninden hareketle çapraz sorgu uygulamalarının bu amaca hizmet edecek bir yöntem olarak kullanıldığında hukukçulara fayda sağlayabileceği düşünülebilir.

KAYNAKÇA

“A Checklist of Winning Cross-Examination Concepts and Techniques”, s. 1-17, <http://publicdefender.mt.gov/training/PracticeManual-Criminal/Ch9-CrossExam.pdf>

Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, DSM-5, Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabından çeviren: Prof. Dr. Ertuğrul Köroğlu, Hekimler Yayın Birliği, 2013, Ankara

Archer Dawn, “Cross-Examining Lawyers, Facework and the Adversarial Courtroom”, *Journal of Pragmatics*, 2011, 43, 3216–3230

Bernstein Eve M., Putnam Frank W., “Development, Reliability, and Validity of A Dissociation Scale”, *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 1986, Volume 174, Issue 12, 727-735

Bjorklund David F., Bjorklund Barbara R., Brown Rhonda Douglas, Cassel William S., “Children’s Susceptibility to Repeated Questions: How Misinformation Changes Children’s Answers and Their Minds”, *Applied Developmental Science*, 1998, 2(2), 99-111

Bower Gordon H., Forgas Joseph P., “Mood and Social Memory”, *The Handbook of Affect and Social Cognition*, 2001, s. 95-120

Brainerd Charles, Reyna Valerie F., “Fuzzy-Trace Theory and Lifespan Cognitive Development”, *Developmental Review*, 2015, Volume 38, s. 89-121

Brennan Mark, Brennan Roslin E., *Strange Language: Child Victims Under Cross-Examination*, 1998, Wagga Wagga

Ceza Muhakemesi Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5271.pdf>

Chappelle Wayne, Rosengren Kent, “Maintaining Composure and Credibility as an Expert Witness During Cross-Examination”, *Journal of Forensic Psychology Practice*, 2001, 1:3, 55-72, DOI: 10.1300/J158v01n03_03

Cotsirilos George J., "Meeting The Prosecution's Case: Tactics and Strategies of Cross-Examination", *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 1971, Vol.62, No:2, s. 142-152

Crombag Hans F.M., Wagenaar Willem A., Van Koppen Peter J., "Crashing Memories and The Problem of Source Monitoring", *Applied Cognitive Psychology*, 1996, 10, 95-104

Çapraz Sorgu (Cross Examination) ve Portekiz, HSK, <http://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/dd7069fe-3e12-4280-92a8-bc323983d56e.pdf>

Davies Emma, Henderson Emily, Seymour Fred W., "In Reply to: The Interest of Justice? The Cross-Examination of Child Complainants of Sexual Abuse in Criminal Proceedings", *Psychiatry, Psychology and Law*, 1997, 4:2, s.217-229

Debold David, Dunn Gibson, "Çapraz Sorgu ve Tanığın Güvenirliği", *TBB Etkili Sorgu ve Dava Tanıklarının Çapraz Sorgulanması Eğitim Notları*, 2016

Diagnostic Statical Manual of Mental Disorders, American Psychiatric Association, 1994, Washington DC

Eastwood Christine, Patton Wendy, "The Experiences of Child Complainants of Sexual Abuse in The Criminal Justice System", 2002, Avustralya, s. 1-156

Ellison Louise, "Exploring The Influence of Courtroom Questioning and Pre-Trial Preparation On Adult Witness Accuracy", *University of Leeds Research Report*, s.1-8

Eisen Mitchell L., Morgan Danielle Y., Mickes Laura, "Individual Differences in Eyewitness Memory and Suggestibility: Examining Relations Between Acquiescence, Dissociation and Resistance to Misleading Information", *Personality and Individual Differences*, 2002, 33, 553-571

Fiedler Klaus, Asbeck Judith, Nickel Stefanie, "Mood and Constructive Memory Effects on Social Judgement", *Cognition and Emotion*, 1991, 5, 363-378

Fisher George, Tversky Barbara, "The Problem with Eyewitness Testimony", *Stanford Journal of Legal Studies*, 1:1, s. 25-30

Flanagan William C., Carrol Harry P., "Massachusetts Practice Series", *Trial Practice*, 2013, 12-2-50

Fogliati Rhiannon, Bussey Kay, "The Effects of Cross-examination on Children's Reports of Neutral and Transgressive Events", *Legal and Criminological Psychology*, 2014, 19-2, s. 296-314

Forgas Joseph P., Laham Simon M., Vargas Patrick T., "Mood Effects On Eyewitness Memory: Affective Influences on Susceptibility to Misinformation", 2005, *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 574-588

Fradella, Henry F., "Why Judges Should Admit Expert Testimony on the Unreliability of Eyewitness Identifications", *Federal Courts Law Review*, 2006(3), 2-29.

Gudjonsson Gisli H., *The Psychology of Interrogations and Confessions: A Handbook*, 2008, Wiley Online Library

Gudjonsson Gisli H., "The Relationship Between Interrogative Suggestibility and Acquiescence: Empirical Findings and Theoretical Implications", *Personality and Individual Differences*, 1986, Volume 7, Issue 2, 195-199

Gudjonsson Gisli H., Clark Noel K., "A Theoretical Model of Interrogative Suggestibility", *Social Behavior*, 1986, 1, 83-104

Gutheil G. Thomas, Commons Michael Lamport, Miller Patrice Marie, "Personal Question on Cross-Examination: A Pilot Study of Expert Witness Attitudes", *Journal of the American Academy of Psychiatry and Law*, 2001, 29:85-8

Jack Fiona, Zajac Rachel, "The Effect of Age And Reminders on Witnesses Responses to Cross-Examination-Style Questioning", *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 2014, 3, s. 1-6

Jones Carolyn H., Pipe Margareth-Ellen, "How Quickly Do Children Forget Events? A Systematic Study of Children's Event Reports as a Function of Delay", *Applied Cognitive Psychology*, 2002, Volume 16, Issue 7, 755-768

Karakaya Naim, Ceza Muhakemesi Hukukunda Avukatın Soru Sorma Yetkisi, *Avukatlar İçin El Kitabı IV*, s. 11-12

Kebbell Mark F., Deprez Steven, Wagstaff Graham R., "The Direct and Cross-Examination of Complainants and Defendants in Rape Trials: A Quantitative Analysis of Question Type", 2003, *Psychology, Crime & Law*, 9:1, 49-59

Leinfelt Fredrik H., "Descriptive Eyewitness Testimony: The Influence of Emotionality, Racial Identification, Question Style, And Selective Perception", *Criminal Justice Review*, 2004, Volume 29, Number 2, s. 317-340

Loftus Elizabeth F., "Eyewitness Testimony", 1996, Harvard University Press

Mathieson Don, "Cross on Evidence", 2012 Wellington, LexisNexis NZ Ltd.

McGehee E. Jack, "A Guide to Direct Examination and Cross-Examination", *GPSolo*, 2014, Vol. 31 No. 5, s. 1-10

Melilli Kenneth J., "Risk Management in Cross Examination", *American Journal of Trial Advocacy*, 2015, Vol. 38, issue 2, s. 317-334

Poole A. Debra, White T. Lawrence, "Effects of Question Repetition on The Eyewitness Testimony of Children And Adults", *Developmental Psychology*, 1991, Vol. 27, No. 6, 975-986

Putnam Frank W., "Dissociation in Children and Adolescents", 1997, NY: Guildford Press

Rabianski Joseph, Carn Neil G., "Cross Examination: How to Protect Yourself and The Appraisal Report", *The Appraisal Journal*, 1992, 60-4, s. 472-482

Resnick Marc L., "When Eyewitnesses Misremember: The Delicate Balance Between Forensic Investigation and Memory Evidence Assessment", *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*, 2014, Volume: 58 issue: 1, s. 539-543

Richter Robert I., Senior Judge, District of Columbia Superior Court, "Examination and Cross-Examination of Trial Witnesses A Judicial Prospective", [http://www.abgm.adalet.gov.tr/eng/pdf/makaleler%20\(EN\)/article%203.pdf](http://www.abgm.adalet.gov.tr/eng/pdf/makaleler%20(EN)/article%203.pdf)

Righarts Saskia, Jack Fiona, Zajac Rachel, Hayne Harlene, "Young Children's Responses to Cross-Examination Style Questioning: The effects of Delay and Subsequent Questioning", *Psychology, Crime & Law*, 2015, 21:3, s. 274-296

Schooler Jonathan W., Loftus Elizabeth F., "Multiple Mechanisms Mediate Individual Differences in Eyewitness Accuracy and Suggestibility", *Mechanism of Everyday Cognition*, 1993, s. 177-203, Hillsdale, NJ: Erlbaum

Segovia Daisy A., Strange Deryn, Takarangi Melanie K.T., "Encoding Disorganized Memories for An Analogue Trauma Does Not Increase Memory Distortion or Analogue Symptoms of PTSD", *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 2016, 50, 127-134

Segovia Daisy A., Strange Deryn, Takarangi Melanie K.T., "Trauma Memories On Trial: Is Cross-Examination A Safeguard Against Distorted Analogue Traumatic Memories?", *Memory*, 2015, 29:1-12

Shapiro Lauren R., "Eyewitness Testimony for A Simulated Juvenile Crime by Male and Female Criminals with Consistent or Inconsistent Gender-role Characteristics", *Journal of Applied Developmental Psychology*, 2009, Volume 30, Issue 6, s. 649

Shermer Lauren O'Neill, Rose Karen C., Hoffman Ashley, "Perceptions and Credibility: Understanding the Nuances of Eyewitness Testimony", *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 2011, 27(2), s. 183-203

Strange Deryn, Takarangi Melanie K.T., "False Memories for Missing Aspects of Traumatic Events", *Acta Psychologica*, 2012, 141, 322-326

Şahin Cumhuri, Saniğin Kolluk Tarafından Sorgulanması, Yetkin Yayınları, Ankara, 1994, s. 99

Tustin Karen, Hayne Harlene, "Defining Boundary: Age-Related Changes in Childhood Amnesia", *Developmental Psychology*, 2010, Vol 46(5), 1049-1061

TBB Doğrudan Sorgu ve Çapraz Sorgu Eğitim Notları, 2015

Wilcock Rachel, Bull Ray, Milne Rebecca, *Witness Identification in Criminal Cases: Psychology and Practice*, 2008, Oxford; New York: Oxford University Press

Valentine Tim, Maras Katie, "The Effect of Cross-Examination on The Accuracy of Adult Eyewitness Testimony", *Applied Cognitive Psychology*, 2011, Volume 25, Issue 4, s. 554-561

Vora Nilay U., "Radical Cross-Examinations", *Minority Trial Lawyer, ABA Section of Litigation*, 2015, Vol. 13, Issue 2, s. 1-4

Yenisey Feridun, Nuhoglu Ayşe, *Ceza Muhakemesi Hukuku Ders Kitabı*, 2.Basıdan, TBB Çapraz Sorgu Notu

Yurtcan Erdener, *Ceza Yargılaması Hukuku*, B. 5, Alfa Yayınları, İstanbul, 1994, s. 142

Zajac Rachel, Jury Emma, O'Neill Sarah, "The Role of Psychosocial Factors in Young Children's Responses to Crss-Examination Style Questioning", *Applied Cognitive Psychology*, 2009, 23: 918-935

Zajac Rachel, Gross Julien, Hayne Harlene, "Asked and Answered: Questioning Children in The Courtroom", *Psychiatry, Psychology, and Law*, 2003, 10:1, 199-209